



سازندگان حجک ان ایرانی-اسلامی

۹

..... سایه میثمی

ملاصدرا

محمد رضا مرادی طادی



یادداشت دبیر مجموعه

هدف مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی آشنا ساختن افراد غیرمتخصص و علاقه مند به پژوهش های مستند و دقیق درباره تاریخ و تمدن ایران و اسلام است.

مجموعه حاضر در اصل برگرفته از مجموعه سازندگان جهان اسلام به سرپرستی استاد فقید خانم پاتریشیا کرون است. بعد از درگذشت ایشان خانم زابین اشمیتکه و محمد الرهیب سرپرستی مجموعه را برعهده گرفتند. ما شخصیت های مرتبط با فرهنگ ایرانی را انتخاب کردیم و دست به کار ترجمه شدیم. ممکن است اثری در این مجموعه به فردی غیرایرانی اختصاص داده شده باشد، ولی آن فرد به دلایل مختلف در وجوه گوناگون در تاریخ و فرهنگ ایرانی مؤثر بوده است. لذا بی هیچ جانبداری و تعصب و تنها با تأکید بر عوامل تاریخی و نیز صحت در روش تحقیق مجموعه آثار منتشر شده را انتخاب کرده ایم. درست است که این مجموعه به دست متخصص و صاحب نظر در هر موضوع فراهم آمده است ولی - همان طور که ملاحظه خواهید کرد - علاوه بر پژوهشگران علاقه مندان و غیرمتخصصان هم از آن بهره مند می شوند. روش درست و کاویدن منابع و اسناد از جمله ویژگی های کتاب های مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی است. بر خوانندگان هشیار پوشیده نیست که با شناخت و درک درست از گذشته و با آگاهی و تأمل در روزگار امروزی توان افق های درخشانی را پیش روی ترسیم کرد. امید است مجموعه حاضر

هم اطلاعات و دانش خوانندگان علاقه‌مند را بیفزاید و هم دانشجویان را درسی در روش تحقیق باشد، و همچنین صاحب‌نظران را با آثار جدید پژوهشگران غیرایرانی هرچه بیشتر آشنا سازد.

مرتضی هاشمی پور

فهرست مطالب

۱۳.....	قدردانی.....
۱۵.....	۱. زندگی و آثار.....
۲۰.....	زندگی و آثار ملاصدرا.....
۲۸.....	ملاصدرا و مکتب اصفهان.....
۳۱.....	حکمت متعالیه.....
۳۷.....	۲. واقعیت و درجات هستی.....
۳۷.....	وجود و ماهیت.....
۳۸.....	بنیاد واقعیت.....
۴۱.....	آیا ماهیت توهم است؟.....
۴۳.....	کثرت در وحدت.....
۴۹.....	وحدت در کثرت.....
۵۵.....	۳. اتحاد عاقل و معقول.....
۵۵.....	معرفت و وجود.....
۵۶.....	سلسله مراتب شناسا.....

علم حضوری ۵۹
 معرفت و ادراک ۶۳
 ادراک حسی و جهان ادراکی ۶۴
 تخیل و جهان خیالی ۶۵
 تعقل و جهان معقول ۶۶

۴. مبداء و معاد ۷۱
 حرکت جوهری ۷۱
 بنیاد حرکت ۷۳
 حدود زمانی و قدم ۷۵
 نفس ۸۲
 معاد ۸۶

۵. خدا و صفات او ۹۱
 کلام در حکمت متعالیه ۹۱
 وجود خدا ۹۳
 وحدانیت خدا ۹۸
 صفات ۱۰۲
 علم الهی ۱۰۵
 اراده الهی ۱۱۱
 آزادی اراده ۱۱۴
 انبیا، امامان و اولیا ۱۱۷

۶. میراث فیلسوف ۱۲۳
 نفوذ اولیه: شاگردان و منتقدان ۱۲۳
 ملاصدرا در عصر قاجار و پهلوی ۱۲۷

بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۴
 خارج از ایران ۱۳۷
 کتاب شناسی ۱۴۳
 نمایه ۱۴۷

زندگی و آثار

وقتی که ملاصدرا (وفات ۱۰۴۵/۱۶۳۵-۳۶م) حیات فکری خودش را آغاز کرد فلسفه اسلامی در ایران پیش‌تر روزگار طلایی‌اش را با فلاسفه بزرگی همچون فارابی (وفات ۳۳۹/۹۵۰م)، ابن‌سینا (وفات ۴۲۸/۱۰۳۷م)، و سهروردی (وفات ۵۸۶/۱۱۹۱م) سپری کرده بود. مجاهدات فلسفی در عصر میان سهروردی تا ملاصدرا بیشتر به تفاسیر، دفاعیه‌ها، ارائه راه حل‌های گاه و بیگاه برای مسائل قدیمی، و بالاتر از همه، به تلاش برای درهم‌آمیزی فلسفه با کلام و عرفان محدود شده بود. بهترین مفسران نامی مردانی چون قطب‌الدین شیرازی (وفات ۷۱۰/۱۳۱۱م)، نصیرالدین طوسی (وفات ۶۷۲/۱۲۷۴م)، جلال‌الدین دوانی (وفات ۹۰۸/۱۵۰۲-۳م) و در قرن نهم/چهاردهم خاندان دشتکی بودند. ملاصدرا برای نگرش ترکیبی نوآینی که از فلسفه اسلامی ارائه کرده، سزاوار ستایش است. او رویکردی ترکیبی به فلسفه را بسط داد که بر تمامی مباحث پس از خود سیطره یافت. این نکته مبتنی بر نقش او بسان یک مؤسس بود، برای آن‌که او سنت سینوی نگارش کتب حجیم در حوزه‌های مختلف متافیزیک را احیا کرد و به موضوعات مختلفی همچون وجود،

مفهومی برگرفته از ابن عربی (وفات ۱۶۳۸/۱۲۴۰م)، انسان کامل (الانسان الكامل) نیز می‌نامد، هدف غایی خلقت است. او دوازده امام شیعه را بسان مثال‌های اکمل ولایت لحاظ می‌کند.

اگرچه علمای شیعه و سنی در بخش‌های مختلفی از جهان از جمله ایران، عراق، هند، پاکستان، افغانستان و ترکیه آثار ملاصدرا را خوانده‌اند اما تاثیر خاص آن بر تشیع غیر قابل انکار است. اولین و تنها کنگره جهانی ملاصدرا که در ۱۳۷۸ش/۱۹۹۹م در تهران برگزار و مورد مراجعه پژوهشگران فلسفه صدرایی در سراسر جهان واقع شد نشان از این اهمیت ویژه دارد. این‌که او مشهورترین فیلسوف ایران پس از انقلاب اسلامی شده است دلیلی بر آن نیست که به سادگی بتوان او را به سیاست تقلیل داد، اگرچه قطعاً اندیشه او کاربرد سیاسی نیز دارد. تلاش‌های جدی‌ای برای بسط تحقیقات صدرایی و شناساندن او به محافل آکادمیک غربی تقریباً دهه‌ای پیش از انقلاب در انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران آغاز شد. مطالعه و تعلیم آثار ملاصدرا، در هردو حوزه علوم عقلی و شهودی، سنت ثابتی بود که از دوره قاجار (۱۱۷۰-۱۳۰۴ش/۱۷۸۵-۱۹۲۵م) در حوزه‌های علمیه قم، مشهد و نجف وجود داشته است.

اگرما سنت اخباری که قدرتی عظیم در عصر صفوی بود و ایمان شیعی را به صرف خواندن متون مذهبی تقلیل می‌داد، و مقابله با تصوف دولت صفوی را مستثنی کنیم، تشیع بیشترین سازگاری را با عقل‌گرایی فلسفی و معنویت‌گرایی صوفیانه داشت. این‌که خواجه نصیر نخستین رساله نظام‌مند در کلام شیعه، تجرید الاعتقاد، را مبتنی بر فلسفه ابن سینا نگاشته است، نمی‌تواند اتفاقی باشد. خواجه نصیر همچنین کسی بود که وظیفه دفاع از فلسفه سینوی را در مقابل حملات فخرالدین رازی (وفات ۱۲۰۹/۶۰۶م) بر عهده گرفت. به علاوه کلام شیعه در بخش‌های زیادی به باورها و روش‌شناسی

معرفت، رابطه نفس-تن، آغاز و انجام جهان، و خدا، پرداخت. شاهکار او، الحکمة المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه (زین پس: اسفار)، در عظمتش تنها با الشفاء اثر ابن سینا، قابل مقایسه است. این دو فیلسوف، علی‌رغم قرن‌ها اختلاف زمانی، در ارائه یک سنت فکری متعالی، با نکاتی سخت قاطع، در تاریخ تمدن اسلامی، شبیه یکدیگرند.

نظام فلسفی ملاصدرا بر روی یافته‌های استادان متقدم بنا شده است، و در بسیاری موارد بر مباحث کلامی و فلسفی‌ای تکیه دارد که تنها در ارتباط با دیدگاه‌های قدیمی ترمی‌تواند دارای معنا باشد. این نکته کم‌گرفتن اصالت فلسفه‌اش نیست؛ فلسفه‌ای که پیرو عنوان کتاب شاهکارش به حکمة المتعالیه مشهور شده است. حکمت متعالیه به مقوله گسترده فلسفه عرفانی تعلق دارد که با روش‌شناسی ترکیبی‌ای مشخص می‌شود که مشتمل بر تلفیق عرفان و منطق و همچنین مبتنی بر قرآن و حدیث است. نتیجه آن فلسفه‌ای عرفانی است؛ نوعی فلسفه که با نبوت اسلامی گره خورده است و در غرب غالباً به نام حکمت الهی^۱ شناخته می‌شود. ظهور و گسترش فلسفه عرفانی کامل با تبدیل ایران به کشوری شیعی در عصر صفوی هم‌زمان بود اگرچه گام‌های مقدماتی آن در این راستا در قرون قبل برداشته شده بود.

این واقعیتی تاریخی است که بسیاری از علمای شیعه روزگار ملاصدرا از وجوهات باطنی فلسفه او، به دلیل نگرش بدگمانی عمومی‌ای که به تصوف در دوران صفویه وجود داشت، ناخشنود بودند. باورش به وحدت وجود، اعتمادش به تأویل در فراسوی سطح ظاهری متون مذهبی، و به‌ویژه کشف معانی پنهان در متون شیعی، او را آماج حملات کرد. مع‌هذا او خود قهرمان تفکر شیعیانه بود که آموزه مرکزی امامت شیعی را با ولای الهی یا ولایت صوفیانه در هم آمیخت. برای ملاصدرا ولی‌الله، که همچنین او آن را، با

1. theosophy